

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hüseyin-i Tebrîzî, *Burhân-ı Kâfî* (nşr. Muhammed Mu'în), Tahran 1330-42 hş./1951-63, I, 122; II, 1092; F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, Beyrut 1975, s. 48; Ezrakî, *Ahbabu Mekke* (Melhas), I, 227-228, 393; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 153; Mevhûb b. Ahmed, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdürrahîm), Dimaşk 1410/1990, s. 35, 430; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 130, 158; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 239-240, 299; N. Garsoian, "Byzantium and the Sasanians", *CHIr.*, III/1, s. 588-589; Cl. Huart, "İspēhbed", *IA*, V/2, s. 1126; Dihhudâ, *Luġatnâme*, IV, 2083; C. E. Bosworth, "Ispahbadh", *EP* (İng.), IV, 207-208.

TAHSİN YAZICI

İSPEHSÂLÂR

(bk. SİPEHSÂLÂR).

İSPENCE

Osmanlılar'da
gayri müslimlerden alınan
bir çeşit vergi.

İspence kelimesinin etimolojisi hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamaktadır. Bu hususta yapılan açıklamalar tatminkâr değildir. Hammer kelimenin pençikten, Truhelka ise spenzadan geldiğini belirtir. Paul Wittek ve Dušanka Bojanić-Lukač'in, ispencenin Slavca "mahallî feodal bey" anlamına gelen župan (jupan) ile ilgili olarak županitsanın Türkçe'ye geçmiş şekli olduğu yolundaki izahları akla yatkın görünmektedir. XV. yüzyılın ilk yarısına ait defterlerde kelime "ispenc" ve "ispence" şeklinde kaydedilmiştir. Bu vergiye dair en eski kayıt I. Bayezid dönemi-ne kadar (1389-1402) uzanır. 835 (1432) tarihli Arvanid timar defterine göre ispence, evli hâne sahibi gayri müslim erkeklerden 25 akçe olarak toplanmaktaydı. Dul kadınlar ise 6 akçe vermekteydiler. Bu miktarlar Fâtih Kanunnâmesi'ne göre de aynı idi. Buradaki kayıta her evli gayri müslimden 25 akçe ispence alına-

cağı, ayrıca yanında bulunan yetişkin erkek evlâdından aynı miktarın talep edileceği, çiftliği olmayan dul kadınların ise 6 akçe vereceği belirtilmiştir. Söz konusu meblağ, XVI ve XVII. yüzyıllara ait kanunnâmelerde hemen hemen sabit kaldı. Miktarlar en az 20, en fazla 30 akçeydi. Bir gayri müslim İslâm'ı kabul ederse bu vergi yerine meblağı daha düşük olan "bennâk" resmi ödemekle yükümlü olurdu.

Örfî bir vergi olan ispence, çift resminin karşılığı bir çeşit baş vergisi özelliği taşımaktaydı. Hatta ispence ve çift resmi "kulluk" adıyla da anılmaktaydı. Reâyânın senyör veya sipahiye karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu kulluk adı verilen bazı hizmetlerin karşılığının nakde çevrilmesi gibi ispence de eski angaryaların para haline getirilmesiyle ortaya çıkmış olabilir. Muhtemelen Sırp çarı Stephan Dušan'ın imparatorluğu döneminden kalma bu gibi angaryalar veya buna benzer bir şahıs vergisi ispence adıyla Osmanlılar tarafından sürdürülmüştür. Macarlar'ın eski "kapu vergisi"-nin Osmanlılar'ca ispence adıyla anılıp tahsil edildiği bilinmektedir. Hristiyan veya yahudi, gayri müslim unsurlardan alınan ispence aslında ortaya çıkışı itibarıyla Rumeli'ye mahsus bir vergi türüdür; fakat daha sonra Anadolu'da, özellikle XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesinin ardından buradaki hristiyan halka da uygulanmıştır. Orta ve Batı Anadolu'da ise ispenceye bir iki istisna dışında rastlanmamaktadır. Öte yandan "askerî" olarak nitelendirilen ve madenci, köprücü, derbendci, tuzcu gibi birtakım mükellefiyetleri olan gayri müslim köylüler bu vergiden tamamen veya kısmen muaf tutulabilirlerdi. Kısmen muaf olanlar 6 veya 12 akçe öderlerdi. Vergi genellikle timar sahibinin gelirleri arasında yer alıyordu; ancak bazı hallerde doğrudan devlet hazinesine de intikal edebiliyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda devam ettiği anlaşılan ispence 1128 (1716) Mora Kanun-

nâmesi'ne göre hristiyanlardan 25, yahudilerden 125 akçe olarak toplanmış, 1140'ta (1727) Gence'de 120 akçe olarak tahsil edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid (nşr. Halil İnalıcık), Ankara 1954, s. XXXII-XXXIII; *Fatih Kanunnamesi* (nşr. Fr. Kraelitz, *MOG*, I [1921] içinde), md. 28; Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I, 213; Barkan, *Kanunlar*, s. 393; ayrıca bk. İndeks; C. Truhelka, "Bosnada Arazi Meselesinin Tarihi Esasları" (trc. Köprülüzade Ahmed Cemal), *THİTM*, I (1931), s. 63; P. Wittek, "Devşirme and Şarî'a", *BSOAS*, XVII/2 (1955), s. 272-273; Halil İnalıcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 602-608; a.mlf., "İspendje", *EP* (İng.), IV, 211; Dušanka Bojanić – Lukač, "De la nature et de l'origine de l'ispence", *WZKM*, sy. 68 (1976), s. 9-30.

HALİL İNALCİK

İSRÂ

(الإسراء)

Hz. Peygamber'in mi'rac sırasında
Mescid-i Harâm'dan
Mescid-i Aksâ'ya intikalini
ifade eden terim
(bk. Mİ'RAC).

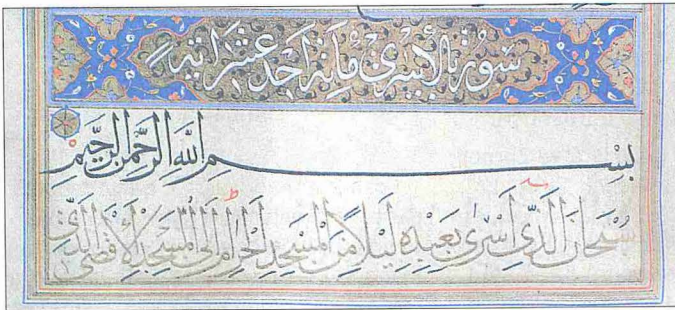
İSRÂ SÜRESİ

(سورة الإسراء)

Kur'an-ı Kerim'in on yedinci sûresi.

Mekke döneminde indirilen son sûrelerden biri olup Kasas sûresinden sonra nâzil olmuştur. Adını, Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e götürülüşünden bahsedilen ilk âyetindeki "gece yürüyüşü" anlamına gelen isrâ kelimesinden alır. Ayrıca Sübhân ve İsrâiloğulları'na yer verilmesi sebebiyle Benî İsrâil sûresi olarak da adlandırılmıştır. Âyet sayısı ihtilâflı olmakla birlikte çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre 111 olup fâsılası , , , harfleridir.

İsrâ sûresini beş bölümde ele almak mümkündür. Birinci bölümde (âyet 1-22) hicretten yaklaşık bir yıl önce meydana gelen İsrâ hadisesinden bahsedilerek Allah'ın, bazı nişan ve ââmetlerini göstermek üzere kulunu (Hz. Muhammed) bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürdüğü ifade edilmektedir (bk. Mİ'RAC). Bu bölümde daha sonra İsrâiloğulları'nın çıkardıkları iki karışıklığa ve başlarına gelen felâketlere işaret edilir. Kaynaklarda, İsrâiloğulları'nın fesat dönemleri olarak nitelendirilen bu olaylardan ilkinin kendilerine gönderilen peygamber-

İsrâ sûresinin
muhakkak
hattıyla
ilk âyetinin
baş tarafı

lerden İşaya'yı öldürmeleri ya da Yeram-ya'yı hapsetmeleri, ikincisinin de Hz. Yahya'yı öldürmeleri ve Hz. İsa'yı öldürmeye karar vermeleri olduğu nakledilmektedir (Şevkânî, III, 209). Bu âyetlerde, Mekkeli müşriklere İsrâiloğulları'nın başına gelen olaylardan ders almaları uyarısında bulunulmakla birlikte Kur'an'daki kıssaların genel anlatımına uygun olarak bütün insanların ibret almaları amacının gözetildiği de söylenebilir. Aynı bölümde kişinin hayrı istediği gibi şerri de istediği, her insanın yaptığı işlerin kıyamet gününde açık bir kitap olarak önüne konulacağı, hiç kimsenin bir başkasının günahını yüklenmeyeceği, Allah'ın bir şehri helâk etmek istediğinde oranın ileri gelenlerine kötü işler yapmalarını emrederek o beldeyi helâk edeceği, dünya ve âhireti isteyenlerin karşılıklarını bulacakları ifade edilir. Âlimlerin çoğunluğu 16. âyetin, Allah'ın helâk etmek istediği şehrin ileri gelenlerine bizzat kötülük yapmalarını değil kendisine itaat etmelerini emrettiği ve onların da bu emre karşı gelerek kötülük işledikleri şeklinde anlaşılması gerektiği görüşündedir (Fahredden er-Râzî, XX, 162).

Sûrenin ikinci bölümünde (âyet 23-39) yalnız Allah'a kulluk etme, anaya babaya iyi davranma, akrabaya, yoksullara ve yolda kalmışlara haklarını verme, cimrilikten ve israftan kaçınma üzerinde durularak bu hususlara uymayanların kınanacakları belirtilmiş, toplumda bu ilkelere uyulduğu takdirde yardımlaşma ve kardeşlik duygularının gelişerek güven ve huzurun sağlanacağına dikkat çekilmiştir. Bu bölümde ayrıca fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmemesi, zinadan kaçınılması, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıyılmaması, haksızlıkla öldürülen kimsenin velisinin de aşırılığa kaçıp hukuk dışına çıkmaması, yetim malına yaklaşılmasa, ölçü ve tartıda hile yapılmaması, kişinin bilmediği şeyin ardına düşmemesi ve yeryüzünde kibirle yürünmemesi gerektiği ifade edilerek bunların Allah katında hoş görülmeven davranışlardan olduğu bildirilmiştir. Âyetlerde, toplum ahlâkına zarar verecek davranışların ortadan kaldırılması hedeflenerek geçim darlığı endişesiyle çocukları öldürme ve aç almak için ölünün yakınlarının katilin yakınlarını da öldürmeleri geleneğine karşı çıkılmış, böylece toplumda can güvenliğinin sağlanmasına yönelik esaslar konulmuştur. Bu emir ve yasakların Tevrat'ta yer alan on emirle paralellik arz etmesi Kur'an'ın Tevrat'ı doğruladığına işaret etmekte olup İbn Abbas'ın bu on

sekiz âyetin (âyet 23-40) Hz. Mûsâ'nın levhalarında da bulunduğunu söylediği nakledilmiştir (a.g.e., XX, 214).

Üçüncü bölüm (âyet 40-60) tevhid inancına vurgu yapan ifadelerle başlar. Allah'a kız evlât isnat edenler ve O'na başka ilâhları ortak koşanlar kınanır. Daha sonra göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ı tesbih ettiği vurgulanmış ve Hz. Peygamber'e hitap edilerek Kur'an okuduğu zaman kendisiyle inanmayanlar arasına gizli bir perde çekildiği, kalplerine onu anlamalarına engel olacak kılıflar, kulaklarına da ağırlık konulduğu, Allah anıldığında onların arkalarını dönüp gittikleri ve Resûl-i Ekrem'i büyülenmiş kabul ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca burada, inanmayanların öldükten sonra tekrar dirilme konusunda sordukları sorulara cevap verilmiştir.

Dördüncü bölümde (âyet 61-87), İblis'in Âdem'e secde etmekten yüz çevirip Allah'ın emrine karşı gelmesi ve insanların Allah'a imandan vazgeçirme çabası anlatılarak onun sâlih kullara dokunamayacağı vurgulanır. Tehlike anında yalnızca Allah'a yalvaran, tehlike geçtiğinde Allah'tan yüz çeviren insanlar kınanarak Allah'ın kendilerine tekrar musibet vermesinden emin olamayacakları ifade edilir. Bu bölümde ayrıca müşriklerin Allah'a davet hususunda Hz. Peygamber'i kandırmaya uğraştıkları, fakat Allah'ın buna engel olduğu belirtilir. Daha sonraki âyetlerde, Resûlullah'ın inanmayanların inatlarından dolayı üzülmemesi için teselli edildiği dikkat çekmektedir. Bu bölümde Hz. Peygamber'e ruh hakkında bir soru sorulduğu, cevap olarak da ruhu ancak Allah'ın bileceği ve bu konuda insanlara çok az bilgi verildiği ifade edilir.

Beşinci bölümde (âyet 88-111), bütün insanlar ve cinlerin bir araya gelseler bile Kur'an'ın benzerini ortaya koyamayacakları kesin bir dille vurgulanmış, Hz. Peygamber'in müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiği, kendilerine ilim verilenlerin Allah'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapandıkları ve Kur'an'ı dinlemenin saygılarını arttırdığı belirtilmiştir. Sûrenin son âyetlerinde Allah için samimi olma ve yalnız O'na yönelme hususu üzerinde önemle durulmuştur.

Resûlullah'ın her gece İsrâ ve Zümer sûrelerini okuduğu (Mûsne'd, VI, 68, 122; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'an", 21; Nesâî, es-Sünen, VI, 444), Abdullah b. Mes'ûd'un da bu sûre ile bundan sonra gelen Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleri için,

"Bunlar ilk gelen sûrelerden ve benim Mekke'de ezberleyip öğrendiğim ilk sûrelerdendir" dediği (Buhârî, "Tefsîr", 17/1, 21; "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 6) rivayet edilmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'den nakledilen, "Benî İsrâîl sûresini okuyup ana baba zikredildiğinde kalbi yumuşayan kimse için cennette bir kantar ağırlığında altın vardır" şeklindeki rivayetin (Zemahşerî, II, 471) sahih olmadığı anlaşılmaktadır (Muhammed et-Trablusî, I, 976).

İbn Akile, İsrâ sûresinin ilk âyetini *es-Sırrü'l-esrâ fi ma'nâ sübhânellezî es-râ* adıyla tefsir etmiş olup eserin bir nüshası Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'dedir (Fihristü'l-kütübü'l-Arabiyye, VII/2, s. 591). Kemal Muhammed el-Mehdî'nin *Eḍvâ' fî tefsîri sûreti'l-İsrâ'* (Kahire 1987) Seyyid Muhammed Ali en-Nimr'in *Sûretü'l-İsrâ'* ve *l-ehdâf elletî termî ileyhâ'sı* (Cide 1988) ve Abdülazîz Kâmil'in *Veşâyâ sûreti'l-İsrâ' fî tekvîni'l-ferd ve'l-müctema'* (Küveyt 1990) adlı eserleri de İsrâ sûresi üzerine yapılmış müstakil çalışmalardan bazılarıdır. Vefâ bint Abdullah b. Abdülazîz ez-Züâkî *es-Sülûkû'l-insânî fî sûreti'l-İsrâ'* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1997, Câmîatü Melik Suûd [Riyad]).

BİBLİYOGRAFYA :

Mûsne'd, II, 346; VI, 68, 122; Buhârî, "Tefsîr", 17/1, 13, 21, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 6; Müslim, "Birr", 9; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'an", 21; Nesâî, *es-Sünen*, Beyrut 1411/1991, VI, 444; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 471; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XX, 162, 214; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'an* (nşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, V, 114; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedidî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408, I, 976; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, III, 209; *Fihristü'l-kütübü'l-Arabiyyeti'l-mahfûza bi'l-Kütübḥaneti'l-Hidiviyye*, Kahire 1308, VII/2, s. 591; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3140-3216; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an* (trc. Muhammed Han Kaya-nî v.dğr.), İstanbul 1996, III, 73-145.

KÂMİL YAŞAROĞLU

İSRÂF

(الإسراف)

Gerçek, meşrû ve mâkul olanın dışına çıkma, itidalden sapma anlamında bir kavram.

Sözlükte "haddi aşma, hata, cehalet, gaflet" gibi anlamlara gelen seref kökünden türetilmiş olan *İsrâf* genel olarak inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çık-